

Detlef Lehnert (red.), *Gemeinschaftsdenken in Europa: Das Gesellschaftskonzept "Volkshheim" im Vergleich 1900–1938*, Historische Demokratieforschung 5 (Köln, Weimar & Wien: Böhlau Verlag 2013). 328 s.

Redaktör för den här konferensvolymen är Detlef Lehnert, professor i statsvetenskap vid Freie Universität i Berlin och högproduktiv utgivare av volymer om historisk demokratiforskning (se <http://www.historische-demokratieforschung.com/index.html>). Just den här delen i serien har sammantaget inte blivit särskilt lyckad. Meningen är att boken ska handla om "folk" och "folkgemenskap" som politiska och samhälleliga nyckelbegrepp, men få av bidragen tar begreppsanalysen på allvar. Grundproblemet är att man förutsätter förekomsten av det som är volymens studieobjekt. Man tar "folkhemmet" för givet, reifierar det i stället för att göra det föremål för historisk analys. De medverkande forskarna utgår helt utan kritisk reflexion från att folkhemmet fungerat som det organiserande och samlande begreppet i Sveriges moderna historia. Hur detta skulle ha gått till och vilken betydelse folkhemmet kan ha haft över tid studeras inte. Därmed bidrar boken till att förstärka talet om folkhemmets avgörande betydelse. I förbigående skriver Lehnert att folkhemmets betydelse minskat under de senaste årtiondena. Jag menar att det förhåller sig tvärtom: det är forskarnas och medias oavbrutna tal om folkhemmets centrala betydelse som blåst upp det, gett begreppet ett politiskt innehåll och gjort det viktigare än det var under Per Albin Hanssons tid som socialdemokratisk partiledare och senare statsminister. Så ser min förförståelse ut.

Volymen har tre delar: fyra studier om "folkhemstänkandets ursprung och problem i Sverige", fyra uppsatser om tyskt gemenskapande och tre avslutande utblickande bidrag om Danmark, Schweiz och USA. Till delarna fogas två inledande texter. I den första av dem finner sig redaktör Lehnert, som refererar till svenska arbeten men framstår som tämligen obekant med svensk historia, föranledd att påpeka att det faktiskt funnits konflikter i det svenska samhället. Storstrejken 1909 är det exempel han lyfter fram. Här skymtar en tydlig metodologisk nationalism, en tysk norm enligt vilken riktiga och viktiga länder ska ha upplevt ett visst mått av konflikt och krig. Det leder till en inte ringa idyllisering av de nordiska länderna och anger knappast den bästa utgångspunkten för att bedriva jämförande studier, i varje fall inte om man vill undvika att befästa stereotyper och förenklingar. Tyvärr blir intrycket snarast att boken inte tar komparationen på allvar. Bidragen är tämligen olika till sin karaktär och förhåller sig ganska löst till varandra, och det blir frågan om tyska perspektiv på Europa och USA. Boken ska ses som ett försök att pröva relevansen i *Volksgemeinschaft* för studiet av tysk historia. Och det är kanske inte så konstigt med tanke på att

begreppet är historiskt belastat, kopplat till nationalsocialismen.

Inledningens andra kapitel är skrivet av Berndt Henningsen som blandar socialpsykologiska banaliteter – i Tyskland kretsar julen kring familj och kommers, i de nordiska länderna är den nationellt identitetsskapande, får läsaren bland annat veta – med väsentligare iakttagelser om relationen mellan stat och samhälle i Norden. Henningsen, professor emeritus i skandinavistik och Nordeuropastudier, pekar med rätta på enhetskulturen – religion, språk och centralmakt – som ett särdrag och betonar dess betydelse för de nordiska samhällenas historiska utveckling. Samtidigt gör han oklara utläggningar om "samfund" som gemensamt nordiskt nyckelbegrepp; i ett svenskt sammanhang är det historiskt och politiskt sett definitivt underordnat "samhälle" och det är relationen mellan "stat" och "samhälle" som är intressant. Att "samhälle" på danska blir "samfund" är en annan sak. Henningsen har ordning på skillnaderna i noterna men använder "samfund" oprecist i texten. Det lär generera nya tyska missförstånd. Det är lite förvånande att en kännare av nordisk historia och kultur gör svepande tolkningar som saknar stöd i aktuell forskning. Till exempel skriver Henningsen, och detta som belägg för Sveriges besynnerliga politiska kultur, att Macchiavellis *Fursten* översatts till svenska först under de senaste decennierna. Den första översättningen kom 1757 i *Machiavels Prins* som innehöll både Macchiavellis text och Fredrik den stores välkända kritik. Och forskningen har en annan uppfattning än Henningsen angående florentinarens påstådda frånvaro i tidigmodernt svenskt politiskt tänkande. Min enkla poäng att tvärsäkra utsagor bör vara väl underbyggda. Särskilt när de utkommer i tryckt form. Henningsen har intressantare resonemang om nordisk nationalism och om de nordiska ländernas immunitet mot 1900-talets extrema ideologier och deras normalisering, i betydelsen globalisering och växande främlingsfientlighet, under de senaste decennierna. Men här är han tyvärr alltför kort.

Den första delen om Sverige och den avslutande utblickande delen inleds med översikter av Peter Brandt, en om Sverige och en om Danmark. Båda har karaktär av tämligen konventionella handbokstexter av det slag som antologier ofta behöver. Kapitlet om Sverige hade tjänat på att inkludera nyare svenska studier. Där saknas nämligen mycket av det intressanta som under de senaste årtiondena skrivits om svensk socialdemokrati (t. ex. Bengt Schüllerqvist, Tomas Jonsson, Anna Friberg). Tingsten och Tilton i all ära, men för tyska läsare hade det kanske varit bra att få en uppdaterad forskningsöversikt, tänker jag. Det borde ha ökat bokens värde och användbarhet. Ellen Key var folkhemmets moder, menar Valeska Henze i det följande bidraget. På vilket sätt hennes samhällsmoderlighet skulle ha präglat svensk politik och samhällsbyggande och hur hennes inflytande ska särskiljas från andra reformsträvanden förblir oklart. Henze visar det inte alls. Att Key

var en läst och omdiskuterad författare vid sekelskiftet är en annan sak. Södertörnshistorikern Norbert Götz, den ende bidragsgivaren med djupare kunskaper om folkhemmets begreppshistoria, studerar i sitt kapitel "melankristidens folkhemstänkande", en text som med några tillägg sammanfattar den svenska delen av hans stora avhandling *Ungleiche Geschwister*, utgiven 2001. Han menar att det rådde konsensus mellan de etablerade – alltså de demokratiska – partierna kring folkhemsbegreppet. Jag tror att Götz som så många andra forskare övervärderar begreppet. Dess stigande popularitet som metafor för Sverige redan under 1930-talet säger inget om dess position som politiskt nyckelbegrepp. Visst använde olika politiker termen folkhem då och då, men så centralt var det knappast – det är i varje fall inte belagt. Socialdemokraterna gjorde faktisk ingen stor sak av folkhemmet i sina kampanjer och de borgerliga partierna var föga intresserade.

I Thomas Etzemüllers text är temat Sveriges ambivalenta modernism. Etzemüller, med en intressant bok om Myrdals på meritlistan, karakteriserar det moderna svenska samhällsbygget som radikalt normaliserande och inkluderande i Foucaults mening, ett land där rationalitet och modernitet härskar. Den tolkningen, som alltså betonar social ingenjörskonst och korporativism, är intressant, men den har litet att säga om det som ska vara bokens tema, själva folkhemsbegreppet och dess samhällseliga betydelse.

Bokens andra huvuddel med fyra tyska kapitel är utan tvekan den som ger mest. Till en del beror säkert det på att jag som läsare inte störs av tvärsäkra påståenden om svensk historia. I delen avhandlas kortfattat begreppen *Heimat*, *Volksheim*, *Volksstaat* och *Volksgemeinschaft* av fyra olika forskare. Den första är en kortare sak av Wolfram Pyta med olika exempel på hur man uppfattat "hembygd". Han lyfter fram den framväxande icke-geografiska förståelsen där hembygd inte har att göra med uppväxtmiljö och dialekt utan med social tillhörighet, med den förvärvade lokala anknytningen. I sin uppsats om *Volksheim* i Hamburg hade redaktör Lehnert, om nu den svenska referensen i inledningen varit allvarligt menad, möjlighet att direkt knyta an till Henrik Björcks svenska studie i ämnet, "Till frågan om folkhemmets rötter: En språkbrukshistorisk vända", i *Folkhemsbyggare* (2008, ursprungligen publicerad i *Lychnos* 2000), en uppsats som utvecklar de tyska kopplingarna. Där finns material till intressanta jämförande perspektiv på dessa läsestugor för arbetare som skulle bidra till social integration och samförstånd mellan studenter och arbetare. Lehnert avstår nu från jämförelser. I Steffen Bruendels text om *Volksstaat* står författningsdebatten under första världskriget i fokus och Bruendel jämför företrädare för 1914 års idéer som Johann Plenge och Rudolf Kjellén, anhängare av nationell socialism, med Hugo Preuss, förespråkare av konstitutionell demokrati. Den senare, bekant som en av Weimar-författningsens skapare och föremål för en egen volym i

Lehnerts serie av demokratistudier, ställde överhetsstat mot folkstat, alltså den auktoritära wilhelminska författningen mot den konstitutionella parlamentariska demokratin. Bruendel, som ägnat författningsdebatten under krigsåren i en hel monografi, behandlar de konkurrerande reformidéerna och konstaterar att första världskrigets gemenskapande tal om enhet mellan folk och nation inte nödvändigtvis rymde exkluderings. Professor Wolfgang Hardtwigs studie av folkgemenskap i 1920-talets politik före Hitler är bokens bästa bidrag, en elegant begreppshistorisk studie som tar Bruendels resonemang lite längre. Hardtwig synliggör med ett framlängesperspektiv hur spridd användningen av *Volksgemeinschaft* var, hur det användes som ett inkluderande begrepp av liberaler och socialdemokrater, innan nationalsocialisterna perverterade det. "Folk" och "folkgemenskap" signalerade samarbete över klassgränserna för nationens bästa. Där rymdes alltså ingen rasism. Den kom med Hitler.

Den tredje delen i boken hade utan tvekan tjänat på att starkare kopplas till bidragen i del ett och två. Bredvid Peter Brandts danska översikt finns här uppsatser om Schweiz och USA under 1930-talet av Georg Kreis respektive Thomas Welskopp. De tre kapitlen hänger tyvärr ganska löst; resonemang om transfer och transnationella förbindelser hade varit en möjlighet, utvecklade komparationer en annan väg. Schweiz förefaller vara ett utmärkt fall att relatera till Danmark och Sverige och här försitter man den möjligheten. Och ett summerande slutkapitel hade kunnat göra nytta. Det saknas tyvärr, inte helt ovanligt för en konferensvolym. En slutsats av boken är att utländska forskare ser annat än vad vi själva ser och Sverige framstår i deras analyser som ganska märkligt och exotiskt. Det är i grunden lovvärt då andra perspektiv bidrar till att motverka vår hemmablindhet. En annan slutsats blir att det är väsentligt att svenska historiker publicerar sig internationellt för att motverka förenklade tolkningar– och det också på tyska.

Stockholms universitet

NILS EDLING

Klas Hansson, *Svenska kyrkans primas: Ärkebiskopsämbetet i förändring 1914–1990*, *Studia Historico-Ecclesiastica Upsaliensia* 47 (Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis 2014). 508 s.

Svenska kyrkans ärkebiskopsämbete och hur detta förändrades under en stor del av 1900-talet – det är föremålet för denna avhandling i kyrkohistoria vid Uppsala universitet av Klas Hansson. Det är sålunda en studie som ansluter sig till en förhållandevis omfattande och livaktig forskning rörande Svenska